

НАУКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯЗИЧНИЦЬКОГО КАЛЕНДАРЯ НА МАТЕРІАЛІ ВІРУВАНЬ ПОЛІЩУКІВ: ЗИМОВИЙ ЦИКЛ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: Halyna.Loisko@knu.ua

Анотація. Виявлено язичницько-богословські моделі, що існують лише імпліцитно у фольклорно-міфологічних текстах, традиціях, уявленнях мешканців Українського Полісся, зокрема на Київщині, Житомирщині, Черкащині, порівняно з іншими місцевостями України: Карпатами, півднем України та Донеччиною. Констатовано, що поліщуки як носії локальної архаїчної традиції зберігають у своїй ментальній пам'яті суттєві світоглядні особливості, які є самобутніми матрицями праукраїнської духовної культури. Зроблено висновок, що, незважаючи на доволі сильну християнську надбудову, в календарі поліщуків збереглося чимало стародавніх світоглядних уявлень про світ, людину і життєві цінності, які залишаються актуальними ще й нині та потребують відновлення, збереження і державної підтримки.

Ключові слова: дохристиянський календар, Українське Полісся, Велес, Різдво Сонця, Коляда, Богиня Води, Домовик, Стрітіння, Колодій.

Постановка проблеми. Наша робота виконується згідно з темою прикладного дослідження НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання». Завданням збереження матеріальних і духовних цінностей є насамперед створення бази даних щодо пам'яток археологічних та етнографічних об'єктів Полісся, які зазнали руйнації не лише внаслідок російсько-української війни, а й віковичних духовно-культурних втрат, тобто системних геноцидів українського народу, вчинених панівними імперськими заходами (як ідеологічними, так і фізичними). Як правило, зміна світогляду може відбуватися під тиском негативних історичних обставин, цілеспрямованих політичних та ідеологічних дій, що мають на меті підміну ідентичності. Тому важливість

збереження автохтонних і автентичних духовно-культурних детермінант завжди має бути пріоритетом держави і громадян, які прагнуть залишатися собою. Тільки автентична культура була, є і буде тим виразником національної самобутності, яку не може підмінити жодна глобальна «мода» чи нав'язана згори ідеологія. І це насамперед нематеріальна культурна спадщина України, до якої належить і календар.

М. Грушевський писав: «На жаль, тільки ми сього нашого старого календаря не маємо в його повній і чистій передхристиянській формі і мусимо рахуватись на кожному кроці не тільки зі спустошеннями і виломами, але і зі змінами, переборами і переносами, спричиненими в старій системі церквою і церковним календарем». Історик дійшов висновку, що народний календар – це ціла релігійна система, що

була «передчасно розбита і зруйнована» християнською церквою [9, с. 171]. Нині автентика народного календаря вкрай спотворена не лише кількарізковими змінами літочислення, церковними реформами та конфесійними відмінностями, а й байдужістю дослідників, що віддають пріоритет «загальноприйнятим» або церковно заангажованим методикам, ідеологемам і практикам.

Так, наприклад, усьому суспільству нав'язуються християнські хрононіми, навіть з використанням торговельних маркерів на предметах споживання (відповідні написи й привітання на упаковках молока, хліба, цукерок та ін.). Поширення у всіх ЗМІ сталих виразів, приміром, «Різдво Христове» (замість «Різдво», що було б прийнятне для всіх конфесій), має розцінюватися як нав'язування конкретної світоглядної парадигми. Відсутні державна експертиза та елементарні уявлення про Закон України про свободу совісті та релігійні організації (хоч частково й застарілий, 1991 р.), який все ж гарантує рівність конфесій у поліконфесійній країні.

Авторка вперше здійснює реконструкцію дохристиянського календаря, спираючись на наукові джерела з астрономії, фольклору та етнографії України, зокрема Полісся, та власні польові записи. Тема, порушена нами у серії статей, набуває актуальності навіть самою постановкою проблеми, що поки що залишалася поза увагою наукової спільноти.

Рівень опрацювання проблеми. Різдво та інші зимові свята досліджували етнологи й етнографи: С. Килимник, О. Знойко, О. Воропай, В. Скуратівський, Г. Кожолянко, О. Кожолянко, О. Курочкін, О. Чебанюк та ін., проте вони не ставили за мету припасування

святкових дат до сучасного календаря, не намагалися пояснити традицію весняного Новоліття. Синкретичний «календар церковних і народних свят» у популярному викладі склали науковці Н. Матвеева і А. Голобородько [27]. Попри заявлений у назві християнський наратив їхня книжка «Святі і свята України» містить і деякі відомості про народні відповідники тих чи інших «святих» і традиції їх святкування, а також подані дати юліанського і григоріанського стилів. Синкретичну християнсько-язичницьку систему календаря докладно описала О. Чебанюк [32; 33], проте поза увагою дослідниці залишились спроби реконструкції язичницького календаря як в Україні, так і в Європі.

Значний внесок у вітчизняне народознавство, особливо дослідження свят Різдва і Щедрого вечора, зробив Ксенофонт Сосенко, який використав у своїй праці цілий комплекс маловідомих джерел [30]. Заслугою цього дослідника є широке впровадження методів порівняльного релігієзнавства із залученням світоглядно-релігійних комплексів численних народів Європи, Середземномор'я, Близького Сходу, Малої Азії та ін. Проте у К. Сосенка Різдво іноді припадає на 6–7 січня (іноді на 24–25 грудня), Щедрий вечір – на «старий новий рік» (13 січня), а «Івана Купала» – на 7 липня – таке пристосування давніх свят до ортодоксального церковного календаря виявилось хибним (церква у 2023 р. перейшла на новоюліанський стиль). Незважаючи на це, зібраний дослідником значний емпіричний матеріал заслуговує на увагу. Зокрема, він слушно зазначив, що *Різдво тісно пов'язане з культом Сонця, а Щедрий вечір – з культом Місяця* [30, с. 26, 44, 54]. На жаль, сам

дослідник не зміг розмежувати ці культури, а розглядав їх в одному «різдвяно-новорічному циклі», що й досі залишається загальноприйнятим серед переважної більшості етнографів. Однак висловлене ним спостереження щодо культів Сонця і Місяця має бути покладене в основу наступних досліджень Різдва і Новоліття, що й пропонує авторка цієї статті.

Особливості міфологічного та фенологічного часу й простору досліджувала філолог Н. Лисюк [20], хоча проблем календаря вона не торкалася, проте звернула увагу на народну потребу «ритуального служіння часові» [20, с. 35], що важливо й для нашого релігієзнавчого дослідження. Виразнішою концептуальністю серед академічних досліджень язичницько-християнського календаря вирізняються публікації етнографа А. Богорода, предметом дослідження якого була саме реконструкція язичницького календаря в громадах рідновірів та критичний аналіз формування харчових табу (постів) у християнстві [3; 4].

Українськими етнологами не акцентується увага на тому, що традиційне новолітнє щедрування «перекочувало» до Різдва разом з реформою російського царя Петра I (1700), а ті, хто звернув на це увагу, не ставили за мету щось реконструювати, бо їхнє завдання інше – фіксувати той стан народного календаря, який побутує на момент запису. На жаль, саме через такий підхід і численні ретроспекції календаря Київської Русі виявились поверховими з огляду на ігнорування проблем Новоліття, Великодня та ідеологічну настанову щодо міцного синкретизму двох релігій.

Мета, завдання і методологія дослідження. Перші дослідження Новоліття

в Русі методами точних наук зроблені астрономами [16; 17; 18; 28]. Іван Климишин довів, що Місяць давні народи вшановували в його конкретних фазах (молодик, повня), які не завжди збігаються з фазами Сонця (рівнодення і сонцестояння), а Новоліття в Русі завжди розпочинали з *першим весняним молодиком перед весняним рівноденням*, отже, дата не прив'язувалась ні до 1 березня, ні до 1 вересня, а була рухливою, про що свідчить літописне датування початку років, встановлене текстологічними та астрономічними методами [17, с. 180; 21, с. 200–203].

Праці доктора фізико-математичних наук, академіка І. Климишина та науковців його астрономічної школи стали основоположними і для методології нашого дослідження [16; 28]. Саме вони дають чіткі відповіді на питання узгодження різних календарних стилів, що відповідно формує й принципи реконструкції дохристиянського календаря. Ми системно досліджуємо філософські й астрономічні основи «ритуального служіння часові», спираючись на ведичні уявлення про час і простір. Концепція весняного Новоліття і перші спроби реконструкції дохристиянського календаря з проекцією на культури давньоруських Богів представлені у працях авторки цієї статті [22, с. 181–190; 23, с. 97–137; 24; 25; 26, с. 15–22].

Зокрема, язичницька концепція часу та гіпотеза про існування у пантеоні Русі Числобога (Хорса, Місяця) як аналога Кроноса, Сатурна висвітлені авторкою вперше у низці праць [22, с. 353–373; 23, с. 83–85]. Традиційні, доволі архаїчні звичаї населення Українського Полісся досі зберігають значну кількість стародавніх самобутніх етнокультурних

реалій, хоча й позначених язичницько-християнським синкретизмом, проте можуть стати основою поглиблених досліджень витоків духовної культури.

Отже, **науковою новизною** та **метою** дослідження є детальна реконструкція дохристиянського календаря на тлі всезростаючих запитів європейців щодо етнічних релігійних традицій, у тому числі й для застосування в етнотуризмі та практиці громад рідновірів. **Завдання** дослідження: 1) на матеріалі українських літописів, астрономічних та етнографічних джерел, народних хрононімів та польових досліджень традиційної культури поліщуків здійснити наукову реконструкцію і скласти хронологічну таблицю язичницьких свят зимового циклу 2026/2027 рр.; 2) увести в науку позитивне ставлення до язичницької духовної культури як витокової етнокультурної спадщини, як це нині заведено в інших країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Зима, на відміну від інших пір року, (грудень, січень, лютий) випадає на межі двох календарних років, тобто у нашому дослідженні розглядатимуться грудень 2026, січень і лютий 2027 років. Зимовий період ще називають Корочуном. Іноді стверджують, що це ім'я одного з язичницьких Богів, або надають йому різних персоніфікацій: від Різдва, Діда Мороза, обрядового снопа чи хліба до «злого духа» або навіть приписують йому іноземне походження [9, с. 177], що «розкручується» в соцмережах, посилюючи строкатість і непевність. Проте науковці давно дійшли висновку, який ствердив К. Копержинський ще на початку ХХ ст.: «Досліди вчених відкинули думку про неслов'янське походження слова «корочун» і встановили спорідненість

його зі словом «короткий». Отож воно було терміном для визначення *найкоротших днів у році*; «Термін з'явився за дохристиянського часу, – так давно, як до слов'янської території став доходити вплив римських брумалій, а що брумалії припадали на час від 24 листопада до 17 грудня, то треба гадати, що і в нас первісно слово *корочун* визначало приблизно цей самий *період*» (курсив. – Г. Л.) [19, с. 52–53].

Поліщуки вважають: «Од літнього Миколи починається Літо, а від зимнього – Зима» (с. Нові Озеряни) [10, с. 70]. Ми вже частково торкалися цієї теми Велеса у весняному циклі (св. Миколи Літнього) [24]. Микола Зимовий християнською церквою вшановується 6 грудня. Отже, опис (реконструкцію) грудневих свят варто почати з аргументації щодо культу й міфологеми Велеса, який і відкриває різдвяний цикл, тобто «відчиняє двері» до прийдешнього Різдва Сонця. З цього часу вже починається підготовка до одного з найважливіших свят у річному колі.

Ім'я Велеса – одне з небагатьох *теонімів*, які дійшли до нас від прадавніх часів, як ім'я могутнього Бога-покровителя. Існує думка, що його культ на теренах України виник і сформувався ще в мисливському суспільстві часів палеоліту, згодом був успадкований слов'янськими племенами як Бог-родоначальник. Можливо, через таку свою довговічну тривалість у часі й просторі Велес здобув стільки потужних сильних якостей, які надають йому особливої величі й не меншої таємничості.

Цей культ хліборобських племен України не був чужим і скіфським племенам, які жили тут кілька століть, вони додали до нього свої штрихи, розвинули

його (як культ опікуна земних і космічних вод, тотожного ведійському Варуні). Може від скіфів цей Бог успадкував ще й символ коня (пор. скіфського Тагимасада). Справді, Велес близький і до ведійського Варуни як охоронець Прави (вед. Рити) й *сторож договорів*, клятв та обітниць, і до ведійського Пушана, охоронця *життєвих шляхів*, а також і шляхів істини (отже, *мудрості* й спокою), що навіть зближує його з Шивою.

У слов'янських племен Велес став ще й опікуном звірів, домашньої худоби й врожаю. Уявлення про нього як небесного пастуха отари хмар надало йому такі атрибути, як сопілка або гусла, що додало й статусу покровителя мистецтва та поезії. Велес відповідальний за постійний колообіг життя і смерті. Уявлення про періодичне вмирання і оживання природи, віра українців-хліборобів у постійне *перевтілення душ* затримались в обрядах «Велесової бороди» (Волосової, Спасової, Дідової, Божої бороди). Так, Велес постає не лише як Бог родючості, а й як незбагнений закон життя, що через безкінечний ланцюг смертей і народжень забезпечує *реінкарнацію* і вічність душі. Докладніше культ, богослів'я¹ та етимологію імені Велеса ми описали в науково-популярній праці «Дочка Сва-рога» [22, с. 276–278, с. 338–344].

Треба згадати, що існує велика кількість географічних назв, пов'язаних з Велесом на цілому обширі слов'янського розселення. Символіка Велесових чисел: 3, 5, 9, «тридев'ять» (27), дні тижня – середа і п'ятниця або загалом непарність як своєрідна протилежність до парності Перунових чисел (пор., день Перуна – четвер). Магічним числом Велеса

є також 33 – символ потойбічного світу Предків. Іконографія Велеса на культовій статуї-пантеоні зі Збруча як *триликого велетня*, що тримає всю світобудову на своїх плечах (реконструкція Б. Рибаківа), досі є одним з небагатьох його образів поряд із зображенням початкового індоєвропейського міфу про боротьбу Змія-Велеса з Перуном (у Хорватії).

Мотивація церкви щодо надбудови над Велесовими святами, як правило, дуже проста. Св. Миколу почали вшановувати на Русі вже з X ст., коли княгиня Ольга збудувала на його честь церкву над могилою Аскольда і Діра: «Імовірно, Миколай частково перебрав на себе функції язичницького божества Велеса... Поліщуки вірили: «Як помре Бог, то замість нього Николай буде богувати» [32]. Миколая вважали старішиною серед святих, як і Велеса серед Богів. Вірили, що він найшвидше реагує на молитви вірних, звідси «Миколай скорий помічник» («Скоропомічний Миколай») – саме до нього зверталися по допомогу в найскрутніших ситуаціях. Миколай перебрав від Велеса і функцію «чудотворця», і справедливого судді, й опікуна худоби (звірів), і покровителя врожаю (обряд «Велесової бороди») та ін. Як зауважив К. Сосенко, на св. Миколи і св. Анни «відбуваються містерії з худобою... їх в'яже одна ідея, а іменно культ худоби» [30, с. 45] (йдеться не про культ, а про міфологему створення тварин і їхній захист).

А от якогось особливого вшанування святого в Україні довгий час не існувало, ймовірно, воно було запозичене з християнської Європи. Традиція обдаровувати дітей смаколиками від імені святого,

¹ Тут і далі термін *богослів'я* застосовуємо щодо язичницьких вірувань (для розрізнення з християнським богослов'ям пишемо з літерою і).

на думку О. Чебанюк, виникла у XVI ст. у Кельні [32]. «Витоки» повідомляють: «Ця традиція прийшла з Європи й поширилася у нас через німецькомовних колоністів, які переселялися на ці землі з кінця XVIII – поч. XIX ст.» [6, с. 43].

Поліщуки загалом підтверджують, що в українців ця традиція недавня: «Святий Микола тепер приносить дітям гостинці. Нам колись не приносив подарків і дітям нашим не приносив» (с. Троянів, Житомирщина) [10, с. 72]; «(Чи приносив Святий Миколай дітям гостинці?) Колісь-то не давали, то тепер дають. Под подушку ложат. Колісь-то такого не признавали» (с. Осова Дубровицького р-ну, Рівненщина) [10, с. 250]. Подібні твердження маємо й з інших областей України: «Тепер святий Миколай дає подарунки. Внуки так ждуть, чи там під подушкою лежить наготовлено. Колись цього не було» (Корсунь-Шевченківський, Черкащина) [10, с. 321]. Як бачимо, старше покоління (принаймні, яке жило в XX ст.) такого звичаю не знало. Хоча по всій Україні збереглися звичаї колективного застілля з ритуальним споживанням спеціально приготованого пшеничного пива на честь «святого Миколи» та «звичай урочисто обходити обійстя та худобу» [6, с. 44; 30, с. 53–54], що, безумовно, є залишком стародавнього культу Велеса. Пригощання дітей медяниками у вигляді тварин так само може бути давнім спомином про Велеса як захисника домашньої худоби й лісових звірів.

Ще на початку XX ст. про культ св. Миколи в Україні відомо небагато, проте вже зі здобуттям Україною незалежності свято нав'язувалося церквою так само, як і предмет «Християнська етика» в ЗОШ (що суперечить ст. 35

Конституції України). Авторка цієї статті в розмові з київськими школярами почула їхні враження від перших таких заходів у школі: «Сказали, що прийде український Дід Мороз, а прислали якогось попа». Образ Діда Мороза в цьому контексті аж ніяк не є рудиментом «комуністичної пропаганди», а лише констатацією його стародавньої міфологічної ролі: прадід народу, пращур – ця ж сама роль надавалася і Миколаю. Як писав К. Сосенко: «Сам св. Николай, на мою думку, це символ прадіда» [30, с. 53].

За уявленнями рідновірів, 6 грудня «Велес сходить по сонячному промінню на Землю й приносить зародки багатства, врожаю, приплоду» (як і Дід Мороз з подарунками). У родинах рідновірів у цей день дарують подарунки дітям, читають казки. І якщо подарунки, ймовірно, вже данина сучасності, то читання та декламації мають давній сакральний ритуальний смисл, відомий у різдвяному циклі всього індоєвропейського ареалу – словесна магія задобрювання всіх духовних сил, словесні змагання (відомі вже зі свят Доли та Калити – хр. св. Катерини та св. Андрія) [22, с. 331–338]. На думку індолога Ф. Кейпера, у ведизмі «словесні поєдинки» виступають ритуальним забезпеченням перемоги Світла над Темрявою, Ладу (гармонії) над Хаосом [13, с. 47–100]. Саме з цього часу починається й підготовка до сонячного Різдва, вивчення колядок, виготовлення масок, святкового одягу тощо. Господар перевіряє дідуха, який у цей час ще перебуває в коморі, готує солому до Різдва; колядницькі громади готують святкову «зорю» та інші атрибути свята [22, с. 338–342].

Різдом Сонця традиційно вважали кульмінацію зимового сонцестояння, що

астрономічно відбувається трохи раніше від церковного Різдва Христового, яке вже кілька століть застигло нерухомо на даті 25 грудня. За астрономічними даними, у 2026 р. Сонце «стоїть» 8 днів: з 18 по 25 грудня, кульмінація випадає на 22–23 грудня, після чого день починає рости на секунди, потім на хвилини і т. д. Саме в цей час, як вважалося у римлян, настає *Dies Natalis Solis Invicti* – День народження Сонця непереможного. Отже, Святвечір – 22 грудня, Різдво – 23 грудня.

Прадавнім взірцем Різдва К. Сосенко вважав єгипетські, римські й грецькі свята Айона і Сонця: «Опівночі збирався нарід у підземеллі і на досвітку дня виходив звідтам, несучи попереду статуї хлопчика як символ новонародженого Бога Сонця, і рівночасно кликали всі «Дівича породила, росте світло» [30, с. 22]. Поняття Айон (Εἰὼν, у перекладі з дав.-гр. αἰὼν «століття, вічність») – у давньогрецькій міфології персоніфікація Часу як «вічності», на відміну від Хроноса як поточного, подієвого, «актуального часу»². Ідея Різдва Часу видається цілком слушною.

Міфологема новонародженого Сонця дуже архаїчна та залишається стійкою у всіх індоєвропейців, і немає жодного сумніву, що такою вона була і на Русі, як вважав О. Знойко: «Бог же зимового сонцестояння мав вигляд новонародженого немовляти на голові своєї матері Лади або яблука в її руці (втілення світла)» [12, с. 47]. На небі символом Лади була планета *Венера*, яку й виглядали перед Святвечором, щоб розпочати священнодійство. Звертаємо увагу, що не зірка Капелла (з сузір'я Візничого),

яку чомусь підхопили від аматорів українські ЗМІ (!). Науковець (астроном-міфолог) переконує: «Поява на небі Зорі-Вістунки (Венери) сповіщає, що Сонце вступило в головне сузір'я Перуна (Стрільця). На Русі вважалося, що з появою перших зірок сузір'я Перуна в Лади народжується немовля – Бог зимового сонцестояння» [12, с. 50]. Про Венеру як Зорю-вістунку говорить також і К. Сосенко [30, с. 63]. Саме з появою Зорі-Венери розпочинаються святвечірні обряди пригощання та «спілкування» з небесними світилами, Богами, дүхами й предками роду. У пісенному репертуарі колядницьких громад прославляється астральна тріада Сонце, Місяць і Зоря. Найбільше ж обрядове вшанування молодого Місяця відбувається на весняне Новоліття (люнарний культ).

Призабутим символом Різдва Сонця залишається Жар-птиця. Про неї маємо дослідження В. Шаяна «Обряд Різдва Світу», де використано дитячий спогад, розповідь матері: «В цей вечір пролітає над землею чарівна птиця. Вона зветься Жар-Птиця. Вона прекрасна, світлиста і барвнопера. В цю ніч скидає вона одне золоте перо зі своїх крил. І кому це перо впаде, того жде велика доля. Він буде мудрий і великий. Він досягне те, що забажає. Дивна це птиця. Вона не сідає на землю. Вона живиться дощовою росою над хмарами». Така міфологема, як показав В. Шаян, типова для всієї індоєвропейської міфології (пор. Фенікс, Чатака, Крилате Сонце) [34, с. 318–321]. Важливо, що саме з появою Жар-птиці міфологи пов'язують початок нового Айона [30, с. 48–49, 138].

² Айон – у філософії Піфагора, Парменіда, Анаксимандра, Емпедокла це поняття набуло різних значень – як «вічність», першопочаток, «апейрон», інші інтерпретації у філософії модернізму; В. Шаян пояснює в дусі традиціоналізму, Еон – це епоха.

На основі тексту архаїчної колядки, наведеної П. Чубинським, М. Грушевським і К. Сосенком [30, с. 48–49], щоправда, вже частково зруйнованої християнським втручанням, нами запропоновано реконструкцію міфу про Святе Різдво як своєрідний *numen*, життєтворчий вогонь, який Перун (у колядці вже під «маскою» св. Петра) має роздобути з-під землі й принести Богам [22, с. 350–352; 34, с. 318–321]. Різдво показано як божественна сила, що персоналізується у вигляді вогненного птаха, у якого «з рота полум'я йде, з очей іскри скачуть». Міфологему здобуття Перуном Жар-птиці з дна моря-океану інтерпретував В. Шаян у літературному творі «Про Перуна Знання таємне» [34, с. 199–233].

Вечір перед Різдвом зазвичай називали Святвечором або Вілією. Щодо другої назви думки науковців не мають однастайності: одні вважають, нібито воно походить з латинського *vilia, vigilia* (варта, пильнування), що означає «вечір очікування Різдва», інші пов'язують з південнослов'янським *Vilija* (Вила, Русалка, Дух). На Поліссі назва «Вілія» відома, але народ уже її не може пояснити.

У різдвяному святковому комплексі головним символом є *дідух* – сніп жита, пшениці з додаванням вівса, льону тощо, зв'язаний стрічкою переважно червоною (або інших кольорів). Вірять, що разом з дідухом до хати вносять духів предків. Дідуха зазвичай ставлять на оберемок соломи чи сіна (*бабу*). В обряді жінка вносить солому, чоловік – дідуха. Подекуди сіно кладуть і під кутю, а після свята це сіно стелять під курей чи телят, як кажуть на Чернігівщині: «Таді уже це сіна із-пад куті ложать пад курку чи

пад гуску, що в каго виводитца» (Коропський р-н, с. Верба) [10, с. 367].

Для колядницького гурту обов'язковим атрибутом є восьмикутна зірка, прикрашена китицями та дзвіночками, всередину якої іноді вставляють свічку, що є символом Зорі-вістунки. Інші ж сучасні атрибути-прикраси, як і поламаний на три «ноги» сніп, з'явилися пізніше: «Різдвяний павук і витинанки, які, найімовірніше, прижилися в українців порівняно нещодавно: в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть» [6, с. 60]. За язичницьких часів зоря символізувала Велику Богиню (Ладу, Коляду, Рожаницю). Подекуди християнські «колядники» (назва невідповідна, бо етимологічно *колядники* – ті, хто славить Богиню Коляду) в центрі зорі прикріплюють ікону Богородиці.

Свято Різдва Христового уведено «в Західній церкві між 354 і 360 роком, а в Східній – 378 р.» [30, с. 17], до Русі ж воно прийшло не раніше ХІ ст. Проте традиції святкування, зокрема внесення дідуха й соломи, кутя, запрошення на святку вечерю духів предків, кликання Мороза, різдвяне поросся, розподіл різдвяного короваю, колядування, – усе це зберігає давні язичницькі символи і смисли.

Цікава також міфологема *плуга*, скинутого скіфам (разом з іншими чарівними речами) з неба, записана ще Геродотом [8, с. 181], що проіснувала кілька тисячоліть і через традицію Київської Русі дійшла й до нашого часу. На Різдво плуг (або хоч леміш від нього) кладуть під святковий стіл; також був звичай «кликати Плуга» (сузір'я Оріон) над Дніпром, з чим церква безуспішно боролася кілька століть поспіль (І. Вишенський). За язичницьким міфом, Сварог (тотожний скіфському Папаю) на Різдво

скинув з неба плуг (сузір'я Оріон стоїть найнижче над горизонтом) [12, с. 59].

Наступний день після Різдва Сонця у язичників – свято Рода (як Батька Богів і роду людського). К. Сосенко фіксує ще одну народну назву цього свята «Збори», що пояснює як святковий збір усього роду: «своє старовіцьке, плем'яне свято» [30, с. 178–180], церковне ж – «собор Богородиці». Проте існують інші версії, що відносять свято Збору до весняного Новолітнього циклу, як «Збор, Ізбор, Зборніца, Зборова субота», відомого як на Українському, так і на Білоруському Поліссі, що засвідчено фольклорними текстами [21, с. 69–71]. Ця проблема ще потребує докладнішого вивчення.

Отож різдвяні свята є своєрідним відгомонам архаїчного індоєвропейського вшанування Айона. Діва народжує немовля Сонце, патронімне ім'я якого Божич (тобто «син Бога»), а матронімне – Коляда (як «син Богині Коляди»). Різдвяна містерія народження божественного немовляти Сонця і відображення її в обрядах є ритуальним служінням Часові. У багатьох народів існують Боги Часу (ведичний Кала, єгипетський Тот, давньогрецький Кронос, римський Сатурн, вірменський Жук у Жаманак та ін.), проте наявність у слов'ян Числобога ще потребує глибшого наукового доведення, хоча перші кроки вже зроблено [22, с. 353–360]. Ним може виявитися згадуваний нами Місяць або досі «незручний» для дослідників Хорс «Володимирового пантеону» 980 р.

Різдвяні святкування завершуються народженням Богині Води (також з випередженням християнського Водохреща, яке припадає на 6 січня). Цікаво, що Різдво Дани має астрономічне пояснення: найближче переміщення нашої

планети до Сонця (*перигелій*) 2027 р. – 3 січня, коли відстань становить близько 147,097 – 147,099 млн. км (пор., влітку (*афелій*) ця відстань сягає 152,1 млн. км). Отже, саме в зимовий час води річок і морів отримують цілющий заряд сонячної енергії, якою в природі «освячується» вода, і стається це через 12 днів після Різдва Сонця.

Унікальні факти народного знання про якість зимової води збережені в світогляді й ритуалі поліщуків на Житомирщині: «Раніше йшли до живої кринички. А в цьому році у нас був такий обряд. У нас тут на ставку вирізали такий хрест... Потом були даже такі смільчаки, що купалися... Харашо дома цею водою посвятити вугли, щоб там нічого не завелось, вікна посвятити. Але в нас кожного року на Крещеніє ходить батюшка по всіх хатах: кожную кімнату кропить, сіни, хліб і даже погріб, подвір'я. Він і хрестики крейдою пише на дверях, на вікнах. Але хазяїн може і сам те все зробити. Воду і в криницю ллють» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 64].

Ім'я ж Богині *Дани* «втіленої Води» (вислів О. Знойка) дослідники тривалий час оспорювали, проте нині воно визнано багатьма авторитетними лінгвістами, міфологами та релігієзнавцями [11, с. 166; 12, с. 149–198; 29, с. 79; 31, с. 357–395; 35, с. 111]. Зокрема, лінгвіст М. Худаш довів, що «суголосність слов'янського теоніма *Дана* із відомим античним жіночим теонімом *Діана*, на наш погляд, переконливо промовляє на користь думки, що божество водної стихії *Дана* у праслов'ян сповна могло існувати, і, на нашу думку, таки існувало» [31, с. 375]. Мовознавець переконує, що теонім «Дана» став основою назв найбільших слов'янських річок

Дон, Дунай, Дніпро, Дністер, а також вживався як синонім до Діва, Дива, Дивія, Тана, Богиня, про що свідчать писемні пам'ятки: «Мокоша-Дива», «Дива-Обида», «Єкатію Богиню, сію же Діву», «требу кладуть Диви», «встала Обида в силах Дажьбога внука, вступи Дівкою на землю Трояню», «Діва Обида на синьому морі плеще...» та ін. [31, с. 384, 386–388].

Мовознавець В. Жайворонок пише: «Дана = Дівонія = Діванна – у дохристиянських віруваннях – Велика Богиня (див.) Богиня життя; вічно юна, чарівна діва і водночас дружина Вогню (Світла, Світовида), що породила на світ Любов і Землю, а також ліси, трави, ріки й інше на ній. Див. ще Діва» [11, с. 166]. У статті «Велика Богиня» науковець доповнює: «Мати Світу – Богиня життя, первісна праматір» має різні імена: Мати Всесвіту, Родова Мати, Мати Земля, Жива, Дана та ін. [11, с. 69]. Одним з її імен, на нашу думку, є й Богиня Коляда (не лише як святковий хронотоп, а й як теонім). Міфологема Богині Води в Україні відома з народного уявлення про Різдво Світу: «Цар Вогонь і Цариця Водиця Світ сотворили». Головною ж містерією свята Дани є «хоровід доокола вогню і сполука вогню з водою» [30, с. 46] (саме так освячували воду без посередництва церкви).

У січні маємо ще й свято, яке не потребує астрономічних доведень, а є нерухомим (етнографічно засвідченим, причому переважно на Поліссі) – 25 січня – день Домовика. Проте сама постать Домовика потребує дещо інших підходів, ніж досі було загальноприйнято [26, с. 15–22; 22, с. 75–91]. Тут наведемо лише основні результати авторського дослідження. Ті духовні сили, яких етнографи і релігієзнавці зверхньо охристили «нижчою» міфологією, можуть

виявитися найархаїчнішим пластом давньої релігії слов'ян, що мав цілком конкретні *теїстичні риси* (у тому числі Домовик) та посідав доволі високе становище в сакральному світі наших предків.

За всіма семантичними показниками домашні «сили», про які збереглися розрізнені відомості в українській духовно-культурній спадщині, можуть бути осколками давніх сакральних сутностей, тотожних *пенатам* і *геніям* середземноморських народів [22, с. 89]. Звертаємо також увагу на те, що в античній культурі пенатами вважали і Юпітера, і Юнону, і Мінерву, і Вакха, і Весту та ін., їх називали «Богами отчими» і вшановували не лише вдома, а й у громадських храмах [22, с. 84]. Якщо пенати еллінів і римлян мали виразні теїстичні риси, то чому відмовляти нашому Домовикові в тому, що йому було притаманне за давніх часів? Розподіл українського пантеону на «нижчі» й «вищі» рівні, як і штучно створену «демонологію», авторка вважає некоректним.

Відомості про поліського Домовика як «духа предка» суттєво відрізняються від карпатських уявлень про нього як «духа збагачувача», а після християнського втручання в автентичні вірування народу стало поширюватися уявлення про Домовика як про «чорта» [7; 22, с. 77].

Найтипівіші обряди вшанування Домовика: збирається вся родина, готують спільний обід чи вечерю, згадують своїх предків, яких пам'ятають і яких уже не знають. Першу страву пропонують Домовикові (кладуть на припічку, якщо є піч, або на окремих столиках); під час частування треба вибачитися за всі негарні вчинки чи події (якщо такі були

в родині), свідком яких міг бути Домовик. Страви для Домовика готують окремо – без солі; на ніч не залишають на столі ніж, часник, гострі предмети. Табу: в цей день не можна думати про погане, лаятися, сперечатися, не бажано й залишатися на самоті. Полісяни (у приватних будинках) зберігають звичай виносити страви для Домовика на горище, бо вважається, що він живе саме там. При цьому промовляють: «Дідусю-сусіде! Їж кашу й бережи нашу хату!». Вважається дуже добрим у цей вечір співати, грати на музичних інструментах – насолоджувати слух духовних Сил у нас так само традиційно, як і в римлян та еллінів [22, с. 88].

Пенати в архаїчні часи втілювали етнонаціональні аспекти колективної Душі, що здійснюють одвічний взаємозв'язок народу з його сакральним архетипом, сутнісним ядром, який прийнято вважати герменом (з лат. *germen* – зародок). Давні філософи вважали, що сила народу залежить від його гермена [22, с. 87, 89].

Стрітіння Зими з Весною (або «Громниця») 2 лютого – давнє дохристиянське свято, богослів'я якого описане авторкою в книжці «Дочка Сварога» [22, с. 11–16]. В українському світогляді міфологема Стрітіння уявлялася як *агон* (змагання, дужання) двох Богинь – старої Зими з молодого Весною, про що збереглися народні казки [14, с. 263–277].

Поліщуки розповідають: «Стреченне – стрекаєтса зима з летам... Хто хадив па воду святу, а хто не хадив, то брав сасилки (бурульки). Вана буде стаять так, як свята вада» (с. Короп'є, Козелецький р-н, Чернігівщина) [10, с. 364]; «На Стрітіння святять свічки... Якщо гримить чи якась буря, то треба її тоже

засвітити і поставити на вікно. Якщо йдуть до церкви, то беруть барвінок і вбирають її» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 64]. Характерно, що стрітенські звичаї типові для всієї території України, в тому числі й Донеччини: «Приносять додому стрітенські свічки. Якщо перший грім, то бігом спину до дерева, кажуть, що тоді не буде радикуліту. До любого дерева» (с. Богородичне, Слов'янський р-н, Донеччина) [10, с. 61]. В Україні відома традиція освяченою на Стрітіння свічкою випалювати на стелі (давніше на сволоку) хрести-сварги. Це відображено у вірші Б.-І. Антонича 1936 р. (пізніше при перевиданнях цензурованому): «Накреслю взір його незёмний, святий арійський знак таємний. Накреслю свастику на хаті і буду спати вже спокійний» [1, с. 25]. Робимо акцент на символіці громоносної сили (Перуна), малювання *сварги* (пізніше хрестиків) на сволоку чи стелі (пізніше на одвірках, вікнах).

Велесовий тиждень. У календарі давніх українців існували тижневі святкові періоди, пов'язані з тим чи іншим культом (Масляний тиждень, Русалії, Перунів тиждень та ін.), або ж кілька разів протягом річного кола вшановували одного й того ж Бога чи Богиню, наприклад, Велеса, Сварога, Мокошу. Дослідники слов'янського язичництва одноставні в тому, що християнство замаскувало культ Велеса св. Власієм (11 лютого) і св. Миколою (9 травня і 6 грудня). Тобто саме в ці дні колись відбувалися певні обрядодії, пов'язані зі сферою покровительства Велеса.

Як ми відновлюємо ці дати? У лютому Велесові святки тривали цілий тиждень (як і карнавали в Європі), але один день був кульмінацією свята. В

ортодоксальному християнстві, щоб «перекрити» велике язичницьке свято, на цей день призначено св. Власія (11 лютого). Велесовий тиждень логічно встановлюємо на тому тижні, в який і випадає 11.02, тобто у 2027 році – це тиждень 8–14 лютого. За давніх часів протягом усього тижня Велесові жерці ходили, як і колядники, від господи до господи й освячували свійських тварин, благословляли та лікували худобу. Обряд передбачав і рядження в маски та шкури звірів, промовляння магічних заклинань, освячення стаєнь, хлівів, вигнання «злих духів та хвороб», зими й холоду тощо. Про це казали: «Велес зіб'є рік з Зими».

Християнські автори протягом століть придумували різні оповідки про «подвиги» св. Власа, пов'язані з тваринами, малювали ікони, де святого обов'язково зображували на коні, в супроводі коней, волів, корів, овець та іншої живності. Обрядодії, що стосувалися приплоду та здоров'я тварин, вважалися дуже важливими, їх шанували господарі, селяни, аграрії, пастухи, тому викоринити це остаточно церкві так і не вдалося – тож довелося замаскувати їх під «власівські святки», під час яких християнські священники заносять ікони св. Власа до хліва, кроплять свяченою водою, обкурюють ладаном тощо (фактично роблять те, що в давні часи робили волхви).

Бог Велес наділений багатьма дуже сильними функціями: покровитель землеробства й домашніх тварин; наставник і учитель музики та поезії; володар слова й таємничих знань (покровитель волхвів); покровитель ремесла й торгівлі, багатства, медицини, мирного життя; зв'язковий світів Прави, Яви і Нави (провідник душ «на той світ»). Існують

також і його зв'язки з небесними світилами й атмосферними явищами: Сонцем (Велес вранці виводить сонцевого Коня на небо), Місяцем (як Бог-пастух зоряних отар), Хмарами (його нагляд за «отарами хмар» викликає дощі, які зрошують Землю), що вказує на його функцію сприяння родючості, заплідненню.

«Повість врем'яних літ» називає Велеса «скот'їм Богом», що, до речі, не заважає русам складати клятви перед «Перуном і Велесом», отже, свідчить про значно вищі священні повноваження Велеса, ніж тільки опіка тваринами. Він – сторож присяги, який стежить за непорушністю клятв, законів, отже, має високий правовий статус, як справедливий суддя.

Рідновіри вшановують Велеса за стародавнім звичаєм. На капищі або в гаю на галявині розпалюють священний Вогонь, виливають у пожертву міцний напій, додають мед, хліб, кашу. Славлять Велеса молитвами, співом, музикою, танцем, поезією. На свято випікають спеціальне печиво у вигляді тварин та птахів (корівки, баранчики, півники та ін.), якими пригощають дітей, один одного. Церква ціле тисячоліття забороняла випікати хліб у вигляді тварин, а тепер самі християни печуть хлібне ягня й освячують його в церкві на Пасху («агнець божий» – символ жертви Ісуса).

Учасники обрядодії на честь Велеса можуть бути одягнені в маски, «личини», вивернуті кожухи. Це давня містерія народної культури, учасники обрядодії не мають бути упізнаними. Такі карнавали відомі в усіх європейців навіть нині, що ні в кого не викликає осуду, навпаки – неабияку цікавість і загальне піднесення настрою. Для прогнання Зими дзвонять у дзвоники, калатають у сковорідки,

ляскають батогами тощо. Карнавальну культуру досліджують численні етнографи, культурологи, релігієзнавці.

Масляний тиждень (Колодій або Масниця) зазвичай випадає на останній тиждень лютого, у 2027 р. це 22 – 28 лютого³.

Полісяни оповідають: «На Масляну їли молошне, перед постом. А потом запусти, а тоді вже посне. На запусти вішали «колодку», хто не вийшов заміж. На шию, на веровочці. Обіщав, що до такого більше не дойде» (с. Озадівка Бердичівського р-ну) [10, с. 66]. Йшлося, звісно, про того, «хто не одружився», бо в тексті вочевидь про парубка. За народним світоглядом, кожен, хто досягнув шлюбного віку, повинен був одружитися в поточному році – від цього залежали гармонія світу, родючість полів, приплід худоби та інші блага. Це було важливо для всієї громади.

Щодо постів – це предмет іншого дослідження, але тут лише висловимо припущення, що постів у дохристиянські часи не було взагалі. Існували певні обмеження, наприклад, під час вигодування лісовими звірами молодняка заборонялось полювання, але не саме споживання м'яса (яке могли зберігати і в консервованому, і в копченому вигляді). Таким чином, піст міг бути не всенародний, а лише вимушений для певних груп населення (отже, необов'язковий), і не такий тривалий, як принесло християнство (40 днів для давніх русів було нонсенсом). Відомі навіть бунти княжих гриднів (дружинників) проти

впроваджених церквою постів. Церква прагнула регламентувати все життя мирян, здійснюючи тиск. Як стверджував етнолог А. Богород, християнський піст перервав народну весняну обрядовість, засудивши будь-які веселощі, знищив автентичні співи й танці, на які також були накладені заборони [4, с. 193]. Незважаючи на це, народ знаходив *компроміси* (називаючи танець «грою», весняні пісні – «постовими», купальські – «петрівочними» тощо), зберігши таким чином і обрядовість Масляного тижня (Колодія), як і багатьох інших.

Роки в Україні традиційно можуть характеризуватися такими пареміями: «від Коляди до Коляди», «від Новоліття до Новоліття». Наше дослідження, почавшись від Новоліття [24], має завершитись наступним Новоліттям (*Різдвом Місяця*). Новоліття – щороку змінна дата у зв'язку з появою першого весняного нового місяця (молодика), саме до якого в давні часи й приурочувалось *щедрування та засівання*, про що писав О. Знойко: «Стародавність обряду водіння Кози на свято Різдва Місяця визначається добою, коли *весняне рівнодення* було за головування Тільця. Астральна міфологія й обряди на території України зберігалися з часів Трипілля до епохи Київської Русі і наших днів» (познач. курсивом. – Г. Л.) [12, с. 52]. Як свідчать дослідження І. Климишина, перший весняний молодик міг випадати з кінця лютого до весняного рівнодення, оскільки тривалість синодичного місяця складає 29,53 доби, а весняне рівнодення для

³ Оскільки за часів Русі не існувало «календарної сітки» в сучасному розумінні (табель-календар), основним орієнтиром були природні явища (рухомий молодик як початок року). Коли ми накладаємо рухливі дати свят на сучасну календарну сітку, може здаватися, що в один рік випадає дві Масниці, а в інший вона взагалі відсутня. Насправді вона нікуди не зникає. Нині, якщо в 13-місячному році випадає два Колодії, це означає, що у попередньому 12-місячному році це свято в сучасну календарну сітку не увійшло.

Києва корелюється в межах 17–18 березня (а не 21–23 березня за «Гринвіцьким меридіаном»). Отже, дохристиянський рік від Новоліття до Новоліття міг мати 12 повних місяців, а один раз на чотири роки вставлявся 13-й місяць, що вирівнював річне коло, через що церква почала страхати своїх вірних «чортовою дюжиною». Перший весняний молодик 2027 р. настає 8 березня об 11.31 за київським часом, отже, в цей день – Святвечір, а перший день Нового літа настає 9 березня.

Якщо говорити про обрядовість Новоліття, то певною мірою варто розглянути обряди та звичаї, які «перекочували» після 1700 р. з весни на зиму до свят «Маланки», «Василя», «Старого Нового року», які опосередковано свідчать про весняний початок року: кутя, щедрування, засівання, обмолот дідуха, спалювання соломи з дідуха, навіть водіння «кози», які мають суто новорічну символіку та віру в «магію початку», а також і пісенну «літургію» весняного циклу (спів весняних пісень, заклички Весни). Додамо до цього обрядову страву, на яку вказує О. Знойко, *вареники* (люнарна магія зростання), яка, на думку дослідника, була притаманна святу молодого Місяця.

Обряди засівання (посівання) мали би бути здійснені на весняне Новоліття, бо саме віра народу в *магію початку* змусила предків три століття тому перенести цей обряд на зиму. Більшою мірою релікти весняного Новоліття збереглися у фольклорі Білоруського Полісся, наприклад, унікальні «волочебні» пісні ототожнюють з новолітніми віншуваннями, характерними для зустрічі Весни й Великодня, які внаслідок календарної реформи були перенесені на зиму [24].

Щодо правил цього обряду на Українському Поліссі досі зберігаються такі народні знання: «Посівать ходять хлопчачки, дітки такі невеликі. Дівчатка не ходять, бо дівчині не помагається посівать по закону. Вважається, що треба, щоб хлопець прийшов у хату, щоб було щастя в хаті... Це зерно повинно три дні полежати в хаті. Якщо його зібрати, а тоді йдеш перший раз сіяти город, то треба вперед цього зерна кинуть, то тоді буде гарний врожай» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 63]; «Кутю варять із пшеничних круп. Заправляли медом, маком, ізюмом»; «Мороза кликали: «Мороз, мороз, іди куте їсти» (с. Озадівка, Бердичівщина) [10, с. 65].

Тут робимо акцент на такому елементі *новолітньої* обрядовості, який також був зміщений до циклу зимових свят, як «Маланка» (етимологія від «молонія», блискавка, що зближує її з символами Хорса, як Бога-Місяця – серп, змія, блискавка). Новоліття також співвіднесене з ведичною традицією імітації ритуального хаосу в кінці року, який треба впорядкувати. Як вважав дослідник ведизму Ф. Кейпер: «У кінці року космос повертається до своєї вихідної точки, стану нерозчленованого хаосу – щоб знову відродитися» [13, с. 49]. Імітація хаосу: переодягання, маскування, інверсія ролей (роль Маланки виконує чоловік, а роль Василя – жінка), українські містерії, що відбуваються на «Старий Новий рік», сенсово близькі до індійського фестивалю Понгаль, «під час якого недиференційований стан космосу імітується і відтворюється в соціальному житті шляхом тимчасової відміни всіх соціальних ролей» [13, с. 49]. З настанням сакрального моменту (нового

року) відбувається очищення Всесвіту, порядок відновлюється.

Цікаво, що на Житомирщині на Новий рік вшановували Долю так само, як на Катерини та Андрія: «Долю кликали перед Старим Новим роком... Перед Новим годом чобіт кидали. Маком обсипали, щоб погане не заводилося... перед старим Новим годом 13-го числа ввечері. Це Багата кутя, варять уже всьо. Ввечері кладуть на столі сіно, а тоді накривають білою скатертиною... Щедрували дівчата й хлопці перед багатою кутью» (Бердичівський р-н) [10, с. 65].

Як бачимо, така часова дезорієнтація, викликана вірою в «магію початку», змушувала народ виконувати обряд, здавалося б, в неприродний час (коли офіційно проголосили «новий рік», тобто визначену точку початку), на яку згідно з народними уявленнями мала бути здійснена конкретна обрядодія, притаманна саме початку року – Новоліттю.

Радикальні зміни хронотопу, як правило, негативно відбиваються на народній культурі, руйнуючи її структуру, символіку та споконвічний ритм життя етносу. Повернути цей ритм у автентичне русло надзвичайно складно – це можливе лише завдяки усвідомленому релігійному волевиявленню. Коли громада зрозуміє думку К. Сосенка, що ці давні традиції є «храмом старовіцьких⁴ українських ідеалів» [30, с. 4]. Хоча більшість нашого християнізованого суспільства до таких реконструкцій ще не готова, але вони все ж важливі як сутнісний етнозберігальний елемент української культури.

Реконструкція зимових свят дохристиянської Русі (для 2026/2027 рр.);

⁴ Старовіцький – від «старого віку».

*зірочкою позначені рухливі свята, які щороку випадають на інші числа:

6 грудня 2026 – свято Велеса

*22 грудня 2026 – Святвечір

*23 грудня 2026 – Різдво Сонця (Коляда)

*24 грудня 2026 – Род

*3 січня 2027 – Різдво Дани (Водосвяття)

25 січня 2027 – Домовик

2 лютого 2027 – Стрітіння Зими з Весною

*8–14 лютого 2027 – Велесовий тиждень

11 лютого 2027 – велике свято Велеса

*22 – 28 лютого 2027 – Масляний тиждень (Колодій)

*8 березня – Щедрий вечір

*9 березня – Нове літо 7535 (за літописним літочисленням)

Висновки. Отже, Різдво Сонця (як чоловічого початку світу) за давньоруських часів відзначалося на зимове сонцестояння, а Різдво Місяця – у перший весняний молодик перед весняним рівноденням, що вважалося Новоліттям, зафіксованим у «Повісті врем'яних літ» та інших літописах. В Україні Зорю-вістунку (Венеру), що повідомляє про народження Сонця, вшановували перед Різдвом (Доля) та на Різдво (де її символом є колядницька зірка), гіпотетично вона ж була й володаркою Великодня (Богиня Світання, Весна). За традицією Полісся обряди колядування та засівання виконують виключно парубки (або малі хлопчики), обряди щедрування та заклички птахів – дівочі та дитячі гурти.

Лінгвістично підтверджено, що Богиня Води, яка завершує Різдвяний цикл, мала ім'я Дана та астрономічне опертя

в часі перигелію Землі відносно Сонця, ймовірно, це свято мало власний хрононім «Різдво Дани» (як жіночого початку світу).

Домовик в українській культурі вшановується як пенат, який має теїстичні риси, причому не лише як домашній дух, а й як втілення етнонаціональної сутності колективної душі – Рода, що здійснює духовний взаємозв'язок народу з його сутнісним ядром – герменом.

Стрітенські обряди й звичаї, загалом збережені на Поліссі, як і по всій Україні, становлять важливу частину зимового календаря. Хронотопи Велесового і Масляного тижнів відновлені шляхом реконструкції, причому Велесові (Власові) міфологеми збережені на Поліссі значно менше, ніж масляничні.

Офіційний Новий рік та прив'язка до нього щедрівок, як і церковний пасхальний піст з його численними заборонами, досі залишаються заручниками тоталітарного імперсько-християнського минулого. Світоглядно-обрядовий комплекс Новоліття (хронотоп, хрононім, обрядовість) може бути відновлений в традиційних етнорелігійних громадах та популяризований в туристичних екскурсіях, маршрутах, презентаціях тощо.

Завершуючи цикл статей про реконструкцію дохристиянського календаря поліщуків, варто зазначити, що загалом річне святкове коло спільне для всіх областей України, з тією лише різницею, що Полісся так само, як і Карпати, зберегло чимало архаїчних уявлень, хрононімів та фольклорних зразків, календарної регламентації тощо, які є яскравим прикладом самобутності давньоукраїнської культури й потребують відродження та захисту, в тому числі й підтримки на державному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич, Б.-І. Молитва. *Світання*. Альманах. 1968. № 2. С. 25.
2. Бандрівський, М. Сварожі лики. Археологічно-релігійно-історичні нариси з історії Західної України. Львів, 1992. 104 с.
3. Богород, А. Календар в історії народів. *Сварог*. 1996. № 4. С. 35–38; 1997. № 5. С. 35–39.
4. Богород, А. Піст для оглашених. *Антологія християнства*. Тернопіль, 2010. С. 192–195.
5. Боровський, Я. Світогляд давніх киян. Київ, 1992. 176 с.
6. Витоки. Путівник українськими звичаями. Зимовий цикл. URL: <https://vytoky.com/series/winter/>
7. Галайчук, В. Українська міфологія. Харків, 2016. 288 с. URL: <https://www.rulit.me/books/ukrainska-mifologiya-read-496877-1.html>
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах / переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. Київ, 1993. 576 с.
9. Грушевський, М. Історія української літератури. В 6-ти т. 9-ти кн. Київ, 1993–1994. Т. I.
10. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / голов. ред. тому Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 400 с.
11. Жайворонок, В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006.
12. Знойко, О. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1989. 304 с.
13. Кейпер, Ф. Б. Я. Труды по ведийской мифологии / пер. з англ. Т. Єлізаренкової. Москва, 1986. 196 с.
14. Килимник, С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, 1962. Т. III.
15. Килимник, С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, 1963. Т. V.

16. Климишин, І. Астрономія. Львів, 1994. 384 с.

17. Климишин, І. Календар і хронологія. Івано-Франківськ, 2002. 232 с.

18. Климишин, І. Календарь и хронология. Москва, 1985. 320 с.

19. Копержинський, К. До системи поняттів часу у слов'ян. *Первісне Громадянство*. Київ, 1928. Вип. 2–3. С. 3–63.

20. Лисюк, Н. Міфологічний хронотоп: матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська і світова». Київ, 2006. 200 с.

21. Лозка, А. Феномен Новага года ў беларускім фальклоры. Манаграфія. Мінск, 2004. 165 с.

22. Лозко, Г. Дочка Сварога. Тернопіль, 2022. 440 с.

23. Лозко, Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. Київ, 2005. 224 с.

24. Лозко, Г. Наукова реконструкція язичницького календаря на матеріалі вірувань поліщуків: весняний цикл. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 36. С. 93–100.

25. Лозко, Г. Наукова реконструкція язичницького календаря на матеріалі вірувань поліщуків: літній цикл. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 37. С. 103–112.

26. Лозко, Г. Українські пенати і богослів'я Домовика. *Сварог*. 2021. Вип. 26. С. 15–22.

27. Матвеева, Н., Голобородько, А. Святі і свята України. Календар церковних свят і народних традицій. Словник-довідник. Київ, 1996. 240 с.

28. Місячна Одиссея / за ред. Я. Яцківа. Київ, 2007. 241 с.

29. Наливайко, Ст. Таємниці розкриває санскрит. Київ, 2000.

30. Сосенко, К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / репринт. вид. Київ, 1994. 360 с.

31. Худаш, М. Походження та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких Божеств. Монографія. Львів, 2012. 1064 с.

32. Чебанюк, О. Той, який має два свята

на рік. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/toi-iakii-maie-dva-sviata-na-rik/>

33. Чебанюк, О. Календарні обряди. *Енциклопедія історії України. Україна – Українці*. Київ, 2018. Кн. 1. С. 299–318. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=1.%207

34. Шаян, В. Віра предків наших. Київ, 2018. Т. I. 400 с.

35. Шевченко, В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ, 2004.

REFERENCES

1. Antonych, B.-I. (1968). Prayer. *Svitannia*. Almanac. No. 2. p. 25. [in Ukr.]

2. Bandrivskyi, M. (1992). *The Faces of Svarog*. Archaeological and Religious Studies Essays on the History of Western Ukraine. Lviv, 1992. 104 pp. [in Ukr.]

3. Bohorod, A. (1996, 1997). The Calendar in the History of Peoples. *Svarog*, No. 4. pp. 35–38; No. 5. pp. 35–39. [in Ukr.]

4. Bohorod, A. (2010). Lent for Catechumens. *Anthology of Christianity*. Ternopil, pp. 192–195. [in Ukr.]

5. Borovskiy, Ya. (1992). *The Worldview of the Ancient Kyivans*. Kyiv, 1992. 176 p. [in Ukr.]

6. Vytoky. *A Guide to Ukrainian Customs. Winter Cycle*. [online] Available at: <https://vytoky.com/series/winter/> [in Ukr.]

7. Halaychuk, V. (2016). *Ukrainian Mythology*. Kharkiv, 288 p. [online] Available at: <https://www.rulit.me/books/ukrainskamifologiya-read-496877-1.html> [in Ukr.]

8. *Herodotus*. (1993). *Histories in Nine Books*. Kyiv, 576 p. [in Ukr.]

9. Hrushevskiy, M. (1993–1994). *History of Ukrainian Literature*. In 6 Vols., 9 Books. Kyiv, Vol. I. [in Ukr.]

10. Skrypnyk, H., ed. (2016). *Ethnographic Image of Modern Ukraine*. Corpus of Expeditionary Folklore and Ethnographic Materials. Vol. 6. Calendar Rituals. National Academy of Sciences of Ukraine; M. T. Rylskiy

- Institute of Folklore and Ethnology. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
11. Zhaivoronok, V. (2006). *Symbols of Ukrainian Ethnoculture: A Dictionary-Reference Book*. Kyiv. [in Ukr.]
 12. Znoiko, O. *Myths of the Kyiv Land and Ancient Events*. Kyiv, 1989. 304 pp. [in Ukr.]
 13. Kuiper F. B. J. (1986). *Works on Vedic Mythology*. Moscow, 196 pp. [in Rus.]
 14. Kylumnyk, S. (1962). *The Ukrainian Year in Folk Customs in a Historical Perspective*. Winnipeg, Vol. III. [in Ukr.]
 15. Kylumnyk, S. (1963). *The Ukrainian Year in Folk Customs in a Historical Perspective*. Winnipeg, Vol. V.
 16. Klymyshyn, I. (1994). *Astronomy*. Lviv, 384 pp. [in Ukr.]
 17. Klymyshyn, I. (2002). *Calendar and Chronology*. Ivano-Frankivsk, 232 pp. [in Ukr.]
 18. Klymyshyn, I. (1985). *Calendar and Chronology*. Moscow, 320 pp. [in Ukr.]
 19. Koperzhynskiy, K. (1928). On the System of Concepts of Time among the Slavs. *Primitive Citizenship*. Kyiv, Issues 2–3. pp. 3–63. [in Ukr.]
 20. Lysiuk, N. (2006). *Mythological Chronotope: Materials for the Courses "Mythology", "Slavic and World Mythology"*. Kyiv, 200 pp. [in Ukr.]
 21. Lozka, A. (2004). *The Phenomenon of New Year in Belarusian Folklore: A Monograph*. Minsk, 2004. 165 pp. [in Ukr.]
 22. Lozko, H. (2022). *Svarog's Daughter*. Ternopil, 440 pp. [in Ukr.]
 23. Lozko, H. (2005). *The Circle of Svarog. Revived Traditions*. Kyiv, 224 pp. [in Ukr.]
 24. Lozko, H. (2025). Scientific Reconstruction of the Pagan Calendar Based on the Beliefs of the Polissya People: The Spring Cycle. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 36. pp. 93–100. [in Ukr.]
 25. Lozko, H. (2025). Scientific Reconstruction of the Pagan Calendar Based on the Beliefs of the Polissya People: the Summer Cycle. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 37. pp. 103–112. [in Ukr.]
 26. Lozko, H. (2021). Ukrainian Penates and the Theology of Domovik. *Svarog*. No. 26. pp. 15–22. [in Ukr.]
 27. Matvieieva, N., Holoborodko, A. (1996). *Saints and Holidays of Ukraine. A Calendar of Church Holidays and Folk Traditions. A Reference Dictionary*. Kyiv, 240 pp. [in Ukr.]
 28. Yatskiv, Ya., ed. (2007). *Lunar Odyssey*. Kyiv, 241 p. [in Ukr.]
 29. Nalyvaiko, S. (2000). *Sanskrit Reveals Secrets*. Kyiv. [in Ukr.]
 30. Sosenko, K. (1994). *The Cultural and Historical Significance of the Old Ukrainian Festivals of Christmas and Shchedryi Vecher*/ reprint. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]
 31. Khudash, M. (2012). *The Origin and Religious-Mythological Functions of Old Russian and Common Slavic Pagan Deities: A Monograph*. Lviv, 1064 p. [in Ukr.]
 32. Chebanyuk, O. *The One Who Has Two Holidays a Year*. [online] Available at: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/toi-iakii-maie-dva-sviata-na-rik/>. [in Ukr.]
 33. Chebaniuk, O. (2018). Calendar Rites. *Encyclopaedia of the History of Ukraine. Ukraine – Ukrainians*. Kyiv, Vol. 1. pp. 299–318. [online] Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FM T=eiu_all& C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORT ERMS=0&S21STR=1.%207 [in Ukr.]
 34. Shaian, V. (2018). *The Faith of Our Ancestors*. Kyiv, Vol. I. 400 p. [in Ukr.]
 35. Shevchenko, V. (2004). *Dictionary-Reference Book on Religious Studies*. Kyiv, 2004. [in Ukr.]

Summary

**SCIENTIFIC RECONSTRUCTION OF THE HEATHEN CALENDAR
BASED ON THE BELIEFS OF THE POLISHCHUKS:
WINTER CYCLE**

Halyna LOZKO

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: Halyna.Lozko@knu.ua

The relevance of the research. The article continues the cycle of reconstructions of the pre-Christian calendar (the author's first three articles were devoted to spring, summer, and autumn festivals). The author initiates a new level of research: the reconstruction and interpretation of significant material from the ethno-religious culture collected by several generations of Ukrainian ethnographers. The ethnocultural heritage of Polissia is one of the brightest in Ukraine's rich cultural diversity, and it has been the subject of numerous studies. However, the problem of reconstructing the pre-Christian calendar has so far been bypassed by scholars. Nowadays, against the background of growing European interest in ancient religious culture, communities of traditional cults are emerging. The European Congress of Ethnic Religions has been established (since 1998). This topic is gaining relevance and becoming in demand by society. The problem of preserving the ethno-religious heritage of Ukrainians, particularly in its local manifestations in Ukrainian Polissia, will contribute to the restoration of the unique culture of Ukrainians. This gains special significance during the Russian-Ukrainian war, which poses a real threat of losing family and social ties, the decline of ethnocultural traditions, worldview, rituals, and customs.

Purpose. 1) detailed reconstruction of the pre-Christian calendar against the backdrop of growing European demand for ethnic religious traditions, including for use in ethno-tourism and the practice of native faith communities; 2) using materials from Ukrainian chronicles, astronomical and ethnographic sources, folk chrononyms, and field studies of the traditional culture of the Polishchuks, to carry out a scientific reconstruction and compile a chronological table of heathen festivals of the winter cycle for 2026/27; 3) to introduce into science a positive attitude towards heathen spiritual culture as a source ethnocultural heritage, as is now accepted in other European countries.

Conclusions. 1. A reconstruction of the ritual pre-Christian calendar has been carried out, precise astronomical dates for each festival or festive period have been determined, their names have been cleansed of later ideological superstructures, and their authentic theological essence (mythological basis) of chrononyms and chronotopes has been demonstrated.

2. The main heathen festivals of the winter cycle have been examined with projection onto pre-Christian cults of the Gods: Veles (December), who in Christianity was overlaid by St. Nicholas the Winter, and in the civic-cultural sphere by Did Moroz; the Christmas cycle, which begins with the festival of Koliada and ends with the festival of Dana (Goddess of Water); Domovyk (the Slavic Penates); the festive periods of Stritennia and Veles Week

(transformed in Christianity into St. Vlasii); Masliana Week (Kolodiia), which completes the annual festive circle that the ancestors called “from New Year to New Year”. The New Year is considered as the festival of the spring young Moon.

3. It has been shown that the Birth of the Sun (as the masculine principle of the world) in ancient Rus times was celebrated at the winter solstice, while the Birth of the Moon was on the first spring new moon before the spring equinox (considered the New Year), as recorded in The Tale of Bygone Years and other chronicles. It has been established that according to Polissia tradition, carolling and sowing rituals are performed exclusively by young men (or small boys), while shchedrivka and bird-calling rituals are performed by girls' and children's groups.

4. The Goddess of Water, who concludes the Christmas cycle, had the name Dana (linguistically confirmed); the author has established the astronomical basis of this festival – the Earth's perihelion relative to the Sun (likely this festival had its own chrononym “Birth of Dana” as the feminine principle of the world).

5. The Domovyk in Ukrainian culture has theistic features and is revered as a Penates, not only as a household spirit but also as an embodiment of the ethno-national essence of the collective soul – Rid (Lineage in English), which ensures the spiritual connection of the people with its essential core – the germen.

6. Stritennia rituals and customs are fully preserved in Polissia, as throughout Ukraine, and form an important part of the winter calendar. The chronotopes of Veles and Masliana Weeks have been restored through reconstruction, although Veles (Vlasii) mythologemes are preserved in Polissia to a much lesser extent than Maslenitsa ones.

7. The official New Year (1 January), the festival of Jordan (Vodokreschi), and the shchedrivka tied to it, as well as the church Lenten fast with its numerous prohibitions, unfortunately still remain hostages of the totalitarian imperial-Christian past. In the author's opinion, the worldview-ritual complex of the New Year (chronotope, chrononym, ritualism) can be restored only in traditional ethno-religious communities and popularised in tourist excursions, routes, presentations, in the educational process, etc.

Keywords: pre-Christian calendar, Ukrainian Polissia, Veles, Winter Solstice, Koliada, Goddess of Water, Domovyk, Candlemas, Kolodii.

Отримано редакцією / Received: 06.04.26

Прорецензовано / Revised: 23.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26